

УДК 32.019.5:32(497.115)"1981"

323.173(=18)(497.115)"1981"

323.26/.27(=18)(497.115)"1981"

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-60368>

Оригинални научни рад

Милош Д. ТИМОТИЈЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

УПРАВЉАЊЕ ИСТИНОМ: ЦЕНЗУРА МЕДИЈА О ДЕМОНСТРАЦИЈАМА У САП КОСОВО 1981. ГОДИНЕ**

Апстракт: Један од најкрупнијих догађаја који су се десили у СФР Југославији свакако су биле демонстрације на Косову 1981. године. Ипак, према устаљеној пракси власти, вести које су долазиле до грађана, а и оне које су одлазиле у етар других држава, биле су добро обрађиване и „филтриране“, како би се функционисање државног апарата и стање у друштву приказало на најбољи начин, а принцип „братства и јединства“ најлакше одржао. Такви примери су очигледни приликом извештавања о демонстрацијама у покрајини. О тим догађајима јавност су пробраним речником обавештавали домаћи листови, попут „Борбе“ и „Јединства“. О ситуацији у покрајини у месецима после демонстрација распитивали су се и страни новинари, који су у неким случајевима наилазили на непремостиве препреке да о правом стању ствари извисте своје читаоце и гледаоце.

Кључне речи: САП Косово, демонстрације, 1981. година, цензура, медији.

Демонстрације у Социјалистичкој аутономној покрајини (САП) Косово 1981. године један су од најзначајнијих догађаја у СФР Југославији, који је проистекао из комплексних друштвено-политичких околности у покрајини и федерацији. Први такав догађај десио се 11. марта увече у Приштини, када је група студената почела протест у студентској мензи повицима „услови“. Повод за то су наводно били лош квалитет хране, чекање у реду и слабо осветљење у мензи. Након што су студенти изашли из мензе, њима су се успут прикључили истомишљеници, те су заједно кренули у центар града. Испред Скупштине САП Косова било их је неколико стотина, а на корзоу групи су се прикључили други студенти и средњошколци. Партијски активисти и неколико професора са Универзитета у Приштини су, након извесног времена, ипак успели да наговоре демонстранте да се врате у Студентски центар (Ристановић 2018: 195).

Након што су се вести о демонстрацијама прошириле градом, окупила се нова група студената, која је узвикивала пароле: „Неко у фотељи, неко без хлеба“, „Докле у подрумима“, „Доле буржоазија“. Тако су стигли до Студентског центра, где су се

* Истраживач-приправник, ORCID 0009-0001-2328-1760, milostimi89@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

спојили са демонстрантима. Пошто се пронео глас да су неки студенти ухапшени, маса је викала „Ослободите наше другове“ (Шуваковић, Стевановић 2018: 1204). Ту су остали све до 2.30 после поноћи. Након одлуке покрајинског Комитета за општенародну одбрану (ОНО) и друштвену самозаштиту (ДСЗ) да полиција реагује, употребљен је сузавац и демонстранти су се разбежали, сем једне мале групе која је до зоре остала у Студентском центру, када је и она, интервенцијом милиције, растерана (Ристановић 2020: 182).

Мир је у наредним данима привремено повраћен, али је ситуација била врло крхка. У међувремену, 16. марта избио је пожар у конаку Пећке партијаршије. Сестра Харитина, монахиња у манастиру, подгрејала је сумњу јавности да се пожар догодио плански, сведочивши да је он избио у исто време на два одвојена места. У црквеним круговима владало је мишљење да је пожар подметнут (Ристановић 2013: 210). Тиме се лако могло доћи до закључка да су погоршани међуетнички односи и лоша безбедносна ситуација могли бити окидач да неко одлучи да запали конак.

Док се покрајинско руководство спремало да дочека *Штјафетју младосјии* у Приштини, нове демонстрације избиле су 25. марта у Призрену (Ђаковић 1984: 294). Оне су започеле у Педагошкој академији и Вишој педагошкој школи, а протестанти су након интервенције полицијских снага растерани. Сутрадан су у Приштини поново организоване велике демонстрације, које су праћене паролама попут: „За кога ради Трепча“, „Косово република“, „Косово Косоварима“ и „Албанци смо, а не Југословени“, а узвикивано је и име Адема Демађија, заговорника сецесије Косова, који је због тога од 1975. године био на издржавању затворске казне (Словић, Зарковић 2012: 119). Демонстрације 26. марта у Приштини нису биле случајне, будући да је тог дана била заказана централна прослава поводом проласка *Штјафетје младосјии*. Иако је дошло до сукоба демонстраната са полицијом, манифестација је ипак одржана. На више факултета организован је бојкот наставе (Микетић 2024: 530).

Протести су се даље наставили – у Обилићу 30. марта, затим у Подујеву 1. априла, што је био увод ка кулминацији немира, која је досежута у Приштини. Број учесника у Приштини достигао је око 4.000, а наредног дана, група радника са периферије упутила се ка центру како би им се прикључила. Доминирала је парола „Косово република“, коју су истакли радници површинског копа Белаћевац. Маса протестаната је расла, а око 16 часова њих је, према проценама, било око 10.000. Напади демонстраната на Извршно веће били су спречени, али је постојао страх руководства покрајине да ће маса упасти у институције, попут скупштине, и тамо прогласити републику (Ристановић 2018: 207–208).

Тог дана догодиле су се и прве жртве, а у Комитету за ОНО и ДСЗ одлучено је да градом прођу тенкови, те да Југословенска народна армија (ЈНА) заузме виталне објекте, док су град надлетали хеликоптери и авиони. Сукоби са групама демонстраната одвијали су се на више тачака у граду, а иако су оне разбијане, само су се касније реорганизовале и поново насртале на полицију. Демонстранти су пуцали из ватреног оружја, а полиција је узвратила ватром, док су бројни објекти спаљени и уништени. Ситуација се прелила на многа места у покрајини, а нарочито

небезбедно било је у Подујеву, док су демонстрације одржаване и у Вучитрну, Ѓи-лану, Лишлану, Глоговицу, Ђаковици. Главне пароле истицале су опредељење за уједињење Косова са Албанијом. У догађајима 2. априла повређено је 52 полицајца, 74 грађанина, док је четири лица погинуло (Ристановић 2018: 210–211, 214).

Као одговор на догађаје који су претили да постану отворена побуна, Председништво Југославије и Централни комитет Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) прогласили су кризну ситуацију на Косову, увели ванредно стање у приштинској општини и активирали мере приправности. На захтев косовског руководства у помоћ су упућене полицијске снаге из свих република и Војводине (Микетић 2024: 530).

Наредбом покрајинског секретара за унутрашње послове кретање грађана на територији општина Приштина, Подујево, Лишлан, Вучитрн и Глоговац ограничено је и забрањено у периоду од 20 до 5 часова ујутру (Павловић и др. 2012: 226). У наредним данима демонстрације су биле активне у другим градовима, али се ситуација полако смиривала. Међутим, на Косову је владао страх да би ситуација могла додатно да ескалира, о чему сведочи и изјава председника Председништва САП Косово Џавида Ниманија на седници Председништва СФРЈ, у којој он наводи да постоји забринутост да се непријатељска акција не претвори у неку врсту устанка против власти (Ристановић 2018а: 371). Ипак, ситуација после 3. априла више није ескалирала, иако је до мањих побуна и даље долазило.

Према поверљивом документу од 23. априла 1981. године, у демонстрацијама од 11. марта до 3. априла укупно је погинуло деветоро људи, од чега осморо грађана и један милиционер; повређено је 75 лица (55 ватреним оружјем), а 127 припадника унутрашњих послова задобило је одређене повреде, од којих су њих тројица били теже повређени. Материјална штета била је огромна (Лазих 2021: 64).

Да су ове демонстрације најозбиљнији етнички сукоб на тлу Југославије, увидели су и обавештајни кругови у Сједињеним Америчким Државама. У њиховим извештајима стоји да је ова ситуација додатно повећала непријатељство између српске и албанске заједнице на Косову. Процена обавештајаца била је да је режим био заплашен чињеницом да овакви догађаји могу „изазвати ланчану реакцију међу осталим прилично насилним националностима у Југославији, што би могло да поремети деликатну равнотежу система колективног руковођења“.¹

Међутим, поједини високи функционери на савезном нивоу и даље су сматрали да узрок демонстрација није била жеља Албанаца да Косово постане република, већ да је њихов повод економске природе. О томе сведочи и писмо утицајног друштвено-политичког радника СФРЈ и Хрватске, Владимира Бакарића, упућено савезном секретару за иностране послове СФРЈ Лазару Мојсову. У том писму наводи се да је незапосленост главни узрочник демонстрација, да би притисак према Косову требало смањити и да би требало радити на његовом економском оснаживању, како би оно остало напредније од суседне Албаније.² Са друге стране, у Србији

1 Ову процену припремили су аналитичари Канцеларије за политичке анализе и Канцеларије за економска истраживања према информацијама које су била на располагању до 7. априла 1981. године. Видети: Pavlović 2009: 244, 254–255.

2 Državni Arhiv Srbije (=DAS), Lični fond Petra Stambolića (=PS), kutija 67, Pisma – drugi – drugima, Pismo V. Bakarića – Lazi (Mojsovu), 29. septembar 1981. godine.

се мислило да су демонстрације последица великоалбанског национализма, који је већим или мањим интензитетом константно деловао од стварања нове Југославије (Рајовић 1985: 317).

Иако је покрајинско руководство лоше водило политику на Косову, што је, према закључцима 20. затворене седнице ЦК СКЈ, одржане 7. маја 1981. године, довело до немира (Ристановић 2018: 220; Рајовић 1985: 318–319), оно је, као и савезни органи, водило много више рачуна на који начин ће вести са Косова бити приказане грађанима Југославије, али и страним медијима. У прилог томе, у овом чланку бавићемо се извештавањем листова „Борба“ и „Јединство“ о демонстрацијама 1981. године, као и односом руководства Косова и њених институција према медијима који су долазили из других држава.

ИЗВЕШТАВАЊЕ „БОРБЕ“ И „ЈЕДИНСТВА“ О ДЕМОНСТРАЦИЈАМА

У циљу разумевања извештавања новина на српском језику о демонстрацијама које су захватиле САП Косово, анализирали смо чланке „Борбе“ и „Јединства“ од 12. марта до 8. априла 1981. године. Овај период даје информације о томе колико и како су поменути медији извештавали о актуелним немирима и како су они амортизовани.

„Борба“ је била орган Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ), а „Јединство“ Социјалистичког савеза радног народа Косова (ССРНК). У 1981. години, „Борба“ је излазила свакодневно, док је лист „Јединство“ излазио шест пута седмично, са изузетком недеље.

У „Јединству“ вест о демонстрацијама 11. марта дата је два дана касније, у облику кратког чланка, где се наводи да је у Студентском центру у Приштини дошло до нарушавања јавног реда и мира од стране једне групе студената, када су непријатељски елементи покушали да искористе њихово незадовољство исхраном у мензи. Како је наведено, након ангажовања студената, наставног особља и активиста, поменута група се разишла и отишла својим домовима. У ступцима овог листа наводи се још да су друштвено-политичке организације студената, радни људи и грађани осудили овај инцидент, те да се настава и рад на Универзитету у Приштини одвијају нормално (*Јединство*, 13. март 1981: 6). Оваква вест је последица одлуке коју је на заједничкој седници Председништва САП Косово и Председништва Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова (ПК СКК) 13. марта саопштио председник ПК СКК Махмут Бакали, рекавши да је најбоље да информација за јавност о демонстрацијама буде састављена тако као да нема тежину и значај, да се налази на крају политичке секције у новинама, а не у њеном централном делу (Ристановић 2018: 199). На истом састанку донета је формулација да демонстрације имају „непријатељски карактер“, са циљем дестабилизације Југославије, али термини попут „национализма“, „иредентизма“ и „контрареволуције“ су избегнути (Ристановић 2020: 187).

У међувремену, као одговор на демонстрације у Скупштини СФРЈ усвојен је друштвени план развоја према коме би раст САП Косова био око 60%, док би

друштвени производ целе федерације растао у просеку између 15–20%. У исто време на покрајинском нивоу разговарало се о могућностима за повећање личног дохотка радницима који имају нижа примања (*Јединство*, 18. март 1981: 1–2; *Јединство*, 19. март: 1). На овај начин теме економског просперитета експлоатисане су у медијима, као одговор повода за немире, како је тада стање, између осталог и преко медија, представљано становништву.

Са друге стране, у „Борби“ се није могао пронаћи ниједан текст у чијем је средишту тема о догађајима у Приштини. У овом листу текст који дотиче демонстрације појавио се тек 22. марта, где су пренети закључци седнице општинске конференције СК Приштине која је одржана дан раније. У чланку под називом „Задаци за све комунисте“, који по наслову не наслућује да се бави косовском кризом, осуђују се покушаји шпекулација, преувеличавања, драматизације, дезинформација и интрига у вези са студентским демонстрацијама. Оне су представљене тако као да су штетне по целокупно друштво, са образложењем да разлог таквих дешавања лежи у друштвено-економским проблемима (*Борба*, 22. март 1981: 3).

Читаоци „Борбе“ 27. марта 1981. године, према чланцима у овом часопису, нису могли ни да претпоставе да се на улицама Приштине дан раније дешавао прави мали рат између полиције и демонстраната. Уместо података да су протести почели рано ујутру, да су се наставили и за време проношења *Штафете младости* кроз град и потрајали до касно у ноћ, на ступцима су се могли прочитати хвалоспјеви о дочеку штафете у Рожајама, Косовској Митровици, Вучитрну и другим местима на путу до Приштине, те величанственом дочеку пред 40.000 становника Приштине (*Борба*, 27. март 1981: 1). На сличан начин извештавано је и у „Јединству“, где се помиње долазак *Штафете младости* у Приштину, као симбола љубави према другу Титу (*Јединство*, 27. март 1981: 3). У сличном тону писано је и о проласку штафете кроз Пећ, Дечане и Ђаковицу (*Јединство*, 28. март 1981: 3), али и њеном дочеку у Сувој Реци, Призрену, Урошевцу, Косовској Каменици и другим успутним местима (*Јединство*, 29. март 1981: 1, 3). У колонама ова два листа у тим данима није било никаквих вести о немирима 25. и 26. марта, што говори о високом степену цензуре која је највероватније била наметнута из самог врха косовског и партијског руководства.

Тек 3. априла, до када су букнули нереди у великом делу покрајине, „Борба“ је објавила неколико чланака о демонстрацијама „непријатељских група против уставног поретка, братства и јединства“. Овакво деловање осуђено је на заједничкој седници Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије и Председништва Социјалистичке Републике Србије, где су донете и „мере за спречавање непријатељских испада“, иако није наведено о којим мерама се тачно ради. Сем тога, осуда ових догађаја од стране председника Председништва САП Косово Џавида Ниманија, пренесена је као засебан чланак. У тексту се наводи да су нередима погођени Приштина и Подујево, али се не наводи њихова размера. Руководство САП Косово умањивало је значај ових демонстрација, што се може видети у изјави Ниманија, где он апострофира да непријатељ није постигао успех, пошто „широке масе грађана, омладине, Албанаца и припадника других народа и народности Косова и Југославије оштро осуђују ове догађаје“ (*Борба*, 3. април 1981: 3).

На овај начин читаоци су, иако упозорени да збију снаге како би непријатељ био поражен, остали ускраћени за информације о томе шта се на Косову конкретно догађа. Ипак, у истом броју, на последњој страни пренета је и наредба Секретаријата за унутрашње послове Косова о забрани кретања у већим групама, која је ступила на снагу 2. априла (*Борба*, 3. април 1981: 14). Ово је био очигледан показатељ чињенице да је ситуација веома озбиљна, а као разлог забране наводила се одбрана јавног поретка.

Пошто је ситуација у претходном дану приказана као опасна, док су на Косово упућене и полицијске снаге ради смиривања стања, у „Борби“ су пренети и закључци заједничке седнице Председништва СФРЈ и Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), у коме се полицијске мере оправдавају и сматрају неопходним, док се пароле албанског иредентизма, с циљем разбијања Југославије, приказују као минорне, односно да немају упориште у највећем делу народа који живи на територији покрајине. На истој страни пренет је и део говора члана председништва СФРЈ и ЦК СКЈ Фадиља Хоџе, у ком он наглашава да су албански и српски народ на Косову, заједно са другим народима и народностима, „остварили такав развој какав нико није имао у историји“, те да непријатељско контрареволуционарно деловање тај напредак покушава да заустави (*Борба*, 4. април 1981: 1). Наравно, оваква изјава није имала упоришта у реалности, будући да је САП Косово било економски најнеразвијенији део федерације. Хоџа у својој изјави очигледно покушава да смањи националистички елемент демонстрација, и наводи да ће, упркос развоју, руководство радити на решавању социјалних проблема, пре свега на изградњи објеката због којих ће проценат запошљавања бити већи, те да ће омладина остати на „Титовом путу“ (*Борба*, 4. април 1981: 3).

И сутрадан, 5. априла, у „Борби“ су се нашли бројни чланци посвећени Косову. Наводи се да се ситуација у Приштини нормализује, што је последица говора Фадиља Хоџе, који је „снажно одјекнуо међу житељима Покрајине“. Уз то, на ступицима су се могле наћи и бројне поруке подршке одбрани братства и јединства и бескомпромисној борби против национализма, које су долазиле из свих крајева Косова, али и целе Југославије. Уопште говорећи, медији су у данима након 2. априла инсистирали на заједничкој борби против контрареволуције, солидарности албанског и српског народа, али и пуном поверењу у партијске структуре, које ће успети да превазиђу новонастале проблеме (*Борба*, 5. април 1981: 3; *Борба*, 6. април 1981: 3; *Борба*, 7. април 1981: 1, 3; *Борба*, 8. април 1981: 1, 3).

Ипак, у реферату председника ПК СКК Махмута Бакалија, поднетом на седници овог тела, на неки начин признаје се национални елемент протеста. Он се осврнуо на контрареволуционарне елементе, потпомогнуте унутрашњим и спољашњим факторима који су их помагали, које су разобличене заједничким деловањем државних органа, системом одбране, уз помоћ грађана, али да ће посао на разрачунавању са њима бити задатак партије и целог друштва и у будућности (*Борба*, 7. 4. 1981: 1–3). Бакали ће деведесетих година признати да није био велики борац против албанског национализма, већ да је, док се налазио на месту председника Покрајинског комитета, био инспирисан идејом албанског уједињења (Petrović 1996: 13–16).

ЦЕНЗУРА СТРАНИХ МЕДИЈА

Југословенско и покрајинско руководство пажљиво су водили рачуна коме и како пласирају информације о деликатним темама. За контакт са страним медијима на нивоу републике постојао је Савезни секретаријат за иностранство и Савезни секретаријат за информације (ССИНФ), док је на нивоу покрајина то био Покрајински секретаријат за информације (ПСИНФ). Медији и медијски радници из страних држава су посете Косову често организовали контактом са ССИНФ-ом, који је даље неопходне информације слао у ПСИНФ, како би посета била реализована. У јеку побуне на Косову крајем зиме и почетком пролећа 1981. године, на терену се нашло неколико страних новинара који су информације из овог тела добијали „на кашичицу“. Из припремљеног протокола се није излазило, без обзира што су вести које су се сигурно могле чути у њиховим кружоцима, биле готово алармантне.

Само дан после избијања демонстрација на Косову, односно 12. и 13. марта 1981. године, у покрајини је боравио Кристијан Улије (Christian Huillet), саветник за питање пољопривреде у „Организацији за економску сарадњу и развој“ (*Organization for Economic Co-operation and Development – OECD*).³ Иако је непомредно пре његове посете у Приштини букнула побуна, она је имала строге пропозиције које су се поштовале. Улије није био новинар, али је свакако могао и морао чути за догађаје од претходног дана. У току посете вођени су разговори у: Покрајинском заводу за друштвено планирање са директором завода Зекијем Бејтулахуом; у Покрајинском секретаријату за односе са иностранством са помоћником секретара Абдулом Жавелијем и стручним сарадником Темалом Шехуом; у Пољопривредном комбинату „Агрокосово“ са директором Пољопривредног института Ганијем Бањском; у Водопривредној организацији „Метохија“ са директором Н. Сатарлићем, Ганијем Бањском и генералним директором „Прогреса“ Азизом Шишковицом. Након тога, Улије је отишао у Призрен.⁴

Теме разговора са горепоменим функционерима тицале су се могуће помоћи *OECD*-а покрајини, развоју села, пољопривреде и водопривреде. Према белешци коју је саставио и потписао стручни сарадник за научно-техничку сарадњу Покрајинског секретаријата за односе са иностранством Развигор Јакшић, у Покрајинском заводу за друштвено планирање, „Агрокосову“ и „Метохији“ Улије се, као ни његови домаћини, ниједном нису освртали на тему демонстрација, макар у формалним деловима састанака и разговора.⁵

Густав Халупа, новинар аустралијске РТВ, боравио је у Приштини 25. марта 1981. године посредством Савезног секретаријата за информације. Циљ његове посете био је упознавање се студентским немирима 11. марта, о чему је требало да сними петоминутни прилог. О тој теми он је разговарао са Нехатом Исљамијем, покрајинским секретаром за информације. Исљами је истакао да се ради на

3 Arhiv Kosova (=AK), fond 223, Pokrajinski sekretarijat za inostranstvo (=PSI), kutija 7, fascikla 59, br. 81, Priština, 16. mart 1981. godine.

4 Исто.

5 Исто.

спровођењу мера за побољшавање студентског стандарда и услова рада које су, према његовим речима, основни мотив студентског незадовољства.⁶

Сенију Хисени, председницу Савеза социјалистичке омладине Косова (ССОК), Халуца је интервјуисао, питавши је о улози овог тела, броју чланова и делатностима омладине које би довеле до побољшања студентског стандарда. Том приликом, како се наводи, новинар није директно поставио питање у вези са студентским демонстрацијама током 11. марта. Са студентом-проректором косовског Универзитета Букур-јом Фератијем причало се о улози проректора у разрешавању материјалног положаја студената, висини стипендија и кредита и субвенцијама друштва. Уз то, Халуца је поставио и питање о карактеру студентских демонстрација, на које му је одговорено да су оне проузроковане неким нерешеним питањима социјалне природе.⁷

Посета овог аустријског новинара настављена је разгледањем студентске мензе, где је све текло у најбољем реду. Том приликом он је интервјуисао једног студента, поставивши му питање о томе да ли су студенти сада задовољни храном, на шта му је дат одговор да је она одлична и да су студенти задовољни јер редови нису дуги као раније. Халуца је на то реаговао потпитањем: „Значи, успеле су ваше манифестације?“. Одговор студента био је да то нису биле демонстрације у правом смисли речи, већ спонтано незадовољство студената због дужег чекања у реду за храну. Према забелешци Халуца се овим одговором студента лично убедио да то нису биле манифестације студената албанске националности, пошто је студент са којим је рађен интервју био Србин.⁸

Халуцина посета је јасан показатељ како су представници власти, у доба када демонстрације још нису биле угушене, стриктно водили рачуна о томе ко ће разговарати са новинарима и какви ће одговори на питања бити. Копија ове забелешке достављена је великом броју високопозиционираних представника власти у покрајини: председнику Председништва САП Косова Џавиду Ниманију, председнику ПК СКК Махмуту Бакалију, председнику Скупштине САП Косова Душану Ристићу и другима, али и Покрајинском секретаријату за односе са иностранством и покрајинском Секретаријату унутрањих послова (СУП),⁹ што говори о томе да је извештавање о демонстрацијама пажљиво посматрано и вођено од стране косовских власти. Исти принцип достављања забелешки високим политичким и партијским функционерима задржао се и током наредних посета.

У два различита извештаја ПСИНФ од 31. марта 1981. може се видети разлика у приступу према одређеним новинарима, што је било везано за тему посете и начин на који су оне изведене. Обе врсте новинара су, на неки начин, биле цензуриране да извести о демонстрацијама начином којим су желели. Прво су 23. и 24. марта на Косово дошли западњонемачки новинари, дописник радија „Hessischer Rundfunk“ Хелмут Клеменс и његова супруга Моника Клеменс, која је представљала часопис „Spuren“. Они су у покрајину дошли без најаве Савезном или

6 АК, 223, PSI, k7, f60, br. 01-400-96, Zabeleška o boravku Gustava Halupe, akreditovanog novinara austrijske RTV u Prištini 25. marta 1981. godine, Priština, 30. III 1981. godine.

7 Исто.

8 Исто.

9 Исто.

Покрајинском секретаријату за информације, а циљ је био упознавање са разлогом пожара у Пећкој патријаршији и студентским немирима.¹⁰ Са друге стране, 27. и 28. марта, такође без најаве ПСИНФ, на Косову је боравио Петар Хаџиристић, дописник енглеског листа „Observer“, који је јавно мњење које чита новине у којима је радио желео да упозна са демонстрацијама које су се догодиле 11. и 26. марта.¹¹

У првом случају, представници западнонемачких медија су, без знања ПСИНФ, боравили у Пећи и посетили Пећку патријаршију, где су са монахињама и посетиоцима разговарали о узроцима пожара. Када су представници ПСИНФ ступили са њима у контакт, након чега је посета вођена званичним протоколом, они су у разговору са Нехатом Исљамијем, покрајинским секретаром за информисање, рекли да им је више калуђерица у Пећкој патријаршији рекло да су пожар у конацима подметнули Албанци.¹²

Што се тиче демонстрација, Исљами је новинарима објаснио да су поводи незадовољства студената били дуго чекање у реду у мензи, мањак простора за учење, недостатак топле воде на вишим спратовима домова и нељубазно понашање једног дела особља у студентској мензи. На питање зашто су немири у партијским круговима оквалификовани као „непријатељски“, одговорено им је да су они тако названи јер су изражени на улици, уместо да се проблеми решавају унутар самог Универзитета. Према забелешци, новинари су по завршетку посете закључили да је страна штампа преувеличала овај случај.¹³

И Петра Хаџиристића је испред ПСИНФ дочекао и на његова питања одговарао Исљами. Ипак, иако је он дао исте одговоре као и новинарима из западне Немачке, Хаџиристић је изразио своје лично уверење да је разлог бунта политичке природе, јер је једна од парола студената била и „Косово република“, те да су они незадовољни радом званичника и постојећом администрацијом.¹⁴ Покрајински секретаријат за информације је изразио спремност да Хаџиристићу припреми одговарајући програм посете, што би врло вероватно значило одређени степен цензурисања, али је овај новинар то одбио, истакавши да је значајно да он о демонстрацијама разговара са студентима, било на улици или у студентском центру. ПСИНФ му је понудио пратњу једног њиховог представника, који би на тај начин могао да мониторише и контролише његов рад на терену, али је он то одбио.¹⁵

Хаџиристић је даље покушао да посети болницу како би сазнао број повређених студената, узнемиравао је грађане питањима да ли су учествовали у демонстрацијама и колико повређених је било у њима. На пријаву самих грађана, новинар је спроведен у СУП Приштина, где је испитиван због кршења јавног реда и мира,

10 АК, 223, к7, ф61, br. 01-400-97, Zabeleška o boravku Helmuta i Monike Klemens na Kosovu 23. i 24. marta 1981. godine, Priština, 31. III 1981. god.

11 АК, 223, к7, br. 01-400-99, Zabeleška o boravku Petra Hadžiristića, dopisnika engleskog lista „Observer“ u Prištini 27. i 28. marta 1981. godine, Priština, 31. III 1981. god.

12 АК, 223, к7, ф61, br. 01-400-97, Zabeleška o boravku Helmuta i Monike Klemens na Kosovu 23. i 24. marta 1981. godine, Priština, 31. III 1981. god.

13 Исто.

14 АК, 223, PSI, к7, br. 01-400-99, Zabeleška o boravku Petra Hadžiristića, dopisnika engleskog lista „Observer“ u Prištini 27. i 28. marta 1981. godine, Priština, 31. III 1981. god.

15 Исто.

након чега је пуштен.¹⁶ Свакако, постоји основана сумња да су власти морале интервенисати у овом случају како новинар не би могао да забележи оно што они нису желели, те да је забелешка о разлозима привођења у полицију могла бити написана на онај начин како су то захтевали представници покрајинских органа.

Следећег дана, 28. марта, Хаџиристић је поново покушао да интервјуише младе људе о демонстрацијама, али му то није пошло за руком. У разговору са представником ПСИНФ, он је рекао да су студенти незадовољни јер су професори корумпирани, али и да студентске демонстрације на дан предаје штафете поткрепљују његово уверење да они захтевају да Косово постане Република. Према забелешци, он се једном приликом лажно представљао као новинар ТАНЈУГ-а. Након Приштине, Хаџиристић је планирао да посети и Призрен, али је у вечерњим часовима возом отпутовао за Београд.¹⁷

Како би снимио 20-минутну емисију поводом годишњице смрти Јосипа Броза Тита, у покрајини је 23. и 24. априла 1981. године боравила екипа француске телевизије „Antena 2“, коју је предводио Виктор Врамон (franc. Victor Vramont). Према најави, он ће Косову у тој репортажи посветити четири минута, са нагласком на његовом привредном развоју. У складу са тим, њему је од стране ПСИНФ организован разговор са председником Привредне коморе Косова, Назмијем Мустафом, у којем су се саговорници дотакли стања привреде у покрајини, самоуправљања, те развоју индустрије и пољопривреде, али је једно питање постављено и о разлозима демонстрација.¹⁸

Према напомени у забелешци, иако је Врамон у Београду представницима Савезног секретаријата за информације рекао да је тема његове посете Косову искључиво привреда, он је приликом доласка у Приштину захтевао од представника Покрајинског секретаријата за информације да му се обезбеди разговор са групом студената на тему недавних демонстрација, као и снимање студентског центра. Како то ПСИНФ није дозволио, он је покрајину напустио, према његовим речима, са делимично обављеним послом, јер „није обавио разговор са студентима и младим људима, на којима лежи будућност покрајине“.¹⁹ И овај случај је јасан показатељ контроле коју је власт спроводила приликом пријема страних новинара, те њихове немогућности да ураде нешто што није било у складу са протоколом који им је унапред спремљен. Такав закључак намеће се и када се у увид узму мајске посете новинара из Аустрије, Уједињеног Краљевства и Швајцарске.

Наиме, од 7 до 11. маја аустријска ТВ екипа предвођена Паулом Лендвајом снимала је на Косову емисију која се дотицала положаја Косова у СР Србији и Федерацији, односима покрајине са Албанијом и улагањем страног капитала на Косову, те импликацијама демонстрација на то. Лендвај је том приликом пропутовао један део Косова, снимио многобројне интервјуе, панораме и покривалице. Ипак, при повратку у Приштину његова екипа зауставила се у селу Бресје у близини Косова Поља, како би снимила демолирано српско православно гробље, на ком је

16 Исто.

17 Исто.

18 АК, 223, PSI, k7, br. 01-400-102, Zabeleška o boravku TV-ekipe „Antena 2“ na Kosovu 23. i 24. aprila 1981. godine, Priština, 27. IV 1981. god.

19 Исто.

било порушено 36 гробова. Иако су представници ПСИНФ објашњавали да снимање и фотографисање онога што није предвиђено протоколом није дозвољено, сниматељ Курт Мајер фотографисао је тај тужан пејзаж. Због тога је позвана полиција, а уз сагласност СУП-а Косова, снимљен материјал је одузет, а новинарској екипи објашњено је да се, због непридржавања правила посете, она скраћује, те да морају да оду са Косова.²⁰

Даље, новинарка „Times-a“, Деса Тревисан, боравила је на Косову 13. маја, и том приликом је имала интервјуе са председником Уставног суда САП Косово Куртешом Салихуом. Тревисан је Салихуу поставила бројна питања о демонстрацијама, међуетничким односима, студирању, економији и другим темама. Након разговора она је, према подацима ПСИНФ, под изговором да жели да се одмори у хотелу, кренула на улицу у покушају да разговара са народом и студентима, али јој то није пошло за руком. Пошто се са сарадником ПСИНФ договорила да се у 18 часова нађу како би јој пренео детаље најновијих догађаја у Приштини и на Косову, она у наведеном термину није била у хотелу. Када је пронађена, Тревисан је, према наводима у забелешци, почела да вређа зато што није обавештена о најновијим догађајима у Приштини. Због тога, она је напустила хотел и колима у власништву ПСИНФ отишла на аеродром.²¹ Према информацијама у забелешци, Тревисан је приликом посете врло вероватно било праћено кретање или су јој услови рада били максимално контролисани, а одлазак на аеродром може се тумачити као нека врста депортације, иако се у овом процесу у забелешци не помињу полиција или судски органи, који би могли да донесу такву одлуку.

Упркос претходним случајевима, новинарка неколико швајцарских листова Симон-Наташа Дејвидсон без икаквих проблема организовала је посету Косову, чија тема су биле демонстрације. Она је о томе разговарала са чланом Председништва ПК СКК Аземом Власијем и председником Привредне коморе Косова Назмијем Мустафом. Сем Приштине, посетила је и Призрен и Брезовицу, након чега је завршила посету.²² Ови случајеви показују спремност органа власти да у одређеној мери разговарају са новинарима о демонстрацијама, али да ипак не желе да о тој теми своје мишљење дају „обични грађани“, који евентуално могу дати становишта која се разликују од тумачења партије и покрајинских власти.

ЗАКЉУЧАК

Демонстрације на Косову 1981. године представљале су један од најозбиљнијих изазова за југословенски федерални систем. Док су њихови узроци били вишеслојни – од друштвено-економских до политичких – одговор власти био је

20 AK, 223, PSI, k7, f66, Zabeleška o boravku austrijske TV ekipe u sastavu Paul Lendvaj, urednik. Franc Goess, snimatelj i Kurt Majer, tonski snimatelj na Kosovu od 7 do 11. maja 1981. godine, Priština, 19. V 1981. god.

21 AK, 223, PSI, k7, f64, Zabeleška o boravku Dese Trevisana, akreditovane novinarke „Times“ u Beogradu, u Prištini 13. maja 1981. godine, Priština, 19. V 1981. god.

22 AK, 223, PSI, k7, f65, Zabeleška o boravku Simone-Natache Davidson turističkog novinara više švajcarskih listova na Kosovu 14. V 1981. godine, Priština, 19. V 1981. god.

истовремено репресиван, али и контролисан у погледу изјава ка медијима. Како је овај чланак показао, домаћи листови, попут „Борбе“ и „Јединства“ извештавали су о догађајима фрагментирано, са закашњењем и уз строго бирани речник, што сведочи о институционализованој цензури. Паралелно, страни новинари били су изложени ограничењима, надзору и обесхрабтивању да објективно извештавају, што је у великој мери онемогућило њихов слободан рад.

Цензура у оба случаја није била спонтана, већ системски спроведена кроз партијско-бирокупатски апарат, са циљем очувања унутрашње стабилности и контроле над наративом. Анализа показује да је комуникацијска стратегија југословенских и покрајинских власти током кризе била у функцији одржавања „братства и јединства“, по цену медијске манипулације и угрожавања јавног права на истину. Овакво поступање представља јасно огледало односа власти према јавности у позној Југославији, али и рану најаву распада информационе кохезије која је следила политичку дезинтеграцију земље.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Arhiv Kosova, Pokrajinski sekretarijat za odnose sa inostranstvom
Državni arhiv Srbije, Lični fond Petra Stambolića

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Pavlović 2009: Momčilo Pavlović (prir.). *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948–1983*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Fakultet bezbednosti: Službeni glasnik.

ЛИТЕРАТУРА

- Đaković 1984: Spasoje Đaković. *Sukobi na Kosovu*. Beograd: Narodna knjiga.
- Лазих 2021: Радојица Лазих. „Демонстрације у Приштини 1981. године и контрареволуција на Косову“. *Дипломатија и безбедност бр. 2/2021, година IV, vol. 4*, 61–80.
- Микетић 2024: Урош Микетић. *Исељавање Срба и Црногораца са Косова и Мејхохије 1966–1981: узроци, ток и последице*. Докторски рад. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Павловић и др. 2012: Момчило Павловић, Драгомир Бонцић, Миомир Гаталовић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Миликић. *Косово и Мејхохија: век важних догађаја: 1912–2012*. Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публиковање.
- Petrović 1996: Momčilo Petrović. *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: republiku... Ako može*. Beograd: Radio B92.
- Рајовић 1985: Радошин Рајовић. *Аутономија Косова: историјско-јавна ситуација*. Београд: Економика.
- Ристановић 2013: Петар Ристановић. „Листови Српске православне цркве и ’косовско питање’ 1980–1982“. *Башкина*, св. 35, 205–228.
- Ристановић 2018: Петар Ристановић. *Српска интелектуална елија и косовско питање 1974–1989*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
- Ристановић 2018а: Петар Ристановић. „Платформа за Косово – одговор централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године“. *Башкина* св. 45, 367–382.
- Ристановић 2020: Петар Ристановић. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика.

- Словић, Зарковић 2012: Срђан Словић, Весна Зарковић. *Косово и Метохија од Берлинској конгреса до распада СФРЈ – историјски, етнички и безбедносни аспекти*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Шуваковић, Стевановић 2019: Урош В. Шуваковић, Обрад М. Стевановић. „Сепаратистичка побуна албанских студената на Косову и Метохији 1981. године као почетак разбијања Социјалистичке Југославије“. *Социолошки преглед vol. LII, бр. 4*, 1196–1229.

ШТАМПА

Борба, 12. март 1981 – 8. април 1981.

Јединство, 12. март 1981 – 31. март 1981.

Miloš D. TIMOTIJEVIĆ

MANAGING THE TRUTH: MEDIA CENSORSHIP OF THE 1981 PROTESTS IN THE SAP KOSOVO

SUMMARY

One of the most significant events that took place in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was undoubtedly the 1981 protests in Kosovo. However, in accordance with the established practices of the authorities, the news reaching both the domestic public and international audiences was carefully processed and “filtered” to portray the functioning of the state apparatus and the social climate in an idealized manner, thereby facilitating the preservation of the principle of “brotherhood and unity.” Such practices were particularly evident in the media coverage of the demonstrations in the province. Domestic newspapers such as *Borba* and *Jedinstvo* reported on these events using deliberately selected language, while foreign journalists – many of whom investigated the situation months later – often encountered insurmountable obstacles in their efforts to convey the true situation to their audiences.

Keywords: SAP Kosovo, demonstrations, 1981, censorship, media.